

KİMSEYİ YAĞMURDA BIRAKMAYAN SÖZ

İmdat Demir — Filozof Kirpi

ÖZET

Metin, kurucu sözün insanları tekleştiren, susturan veya bir kimliğin üstünlüğünü ilân eden buyurgan dilden ayrılması gerektiğini savunur. Gerçek kurucu cümle; farklı dinlerden, milletlerden, kültürlerden, ideolojilerden ve hayat tarzlarından insanların aynı ahlâkî çatı altında korkmadan yaşayabilmesini mümkün kılan sözdür. Bu çatının temel direkleri insan haysiyeti, adalet, doğruluk, özgürlük, merhamet ve emanettir. Evrensellik, herkesi aynılaştırmak değil, hiç kimsenin farklılığı yüzünden haklarından mahrum bırakılmamasını sağlamaktır. Ahlâkî tutarlılık ise bir ilkeyi yalnız dostlarımıza değil, rakiplerimize ve düşmanlarımıza da uygulayabilmeyi gerektirir.

Zulüm failine göre isim değiştirmez; işkence, yalan, işgal, sömürü ve aşağılanma hangi tarafça yapılsa yapılsın reddedilmelidir. Kurucu metin, gücü kutsamaz; devleti, çoğunluğu, sermayeyi, dinî otoriteyi ve siyasî lideri hesap verebilir kılar. Çocukların, kadınların, yoksulların, yabancıların, azınlıkların ve tabiatın korunması, evrensel ahlâkın vazgeçilmez sınavlarıdır. Bir Müslüman açısından söz, ayrıca ağır bir emanettir. Müslümanın dili yalnız dindasına değil, kendisine benzemeyene de güven vermeli; insanlara "Benden korkma, hakkın elimde kaybolmayacak" diyebilmelidir. İnanç, üstünlük belgesine değil, daha büyük bir adalet ve merhamet sorumluluğuna dönüşmelidir. Kurucu cümle, yazıldığı kâğıtta değil, gündelik ilişkilerde tamamlanır; önce sahibinin kibrini, çıkarını ve iktidar arzusunu sınırlar. Büyük söz, kalabalıkları peşinden sürükleyen değil, arkasında kimseyi ezmeden yürüyebilen ve hiç kimseyi kimliği yüzünden yağmur altında bırakmayan sözdür.

Böylece metin, ahlâkî soyut bir iyi niyet gösterisinden çıkarıp hukukta, siyasette, ekonomide, eğitimde ve gündelik hayatta sınanabilir bir sorumluluğa dönüştürür. Hakikat iddiasının değeri, başkasının vicdanını ele geçirmesinde değil, onun yaşama alanını güvenceye almasında görünür. İnsanlığın ortak geleceği, benzerlik üzerine değil, farklılık içinde adil beraberlik üzerine kurulabilir. Bu nedenle söz, sahibini büyütmeden insanı koruduğu ölçüde ancak gerçek anlamda kurucu olur.

I. KURUCU CÜMLE: DÜNYAYA HÜKMETMEK DEĞİL, DÜNYADA GÜVEN İNŞA ETMEK

İnsanlık, kelimelerle yalnız düşüncelerini anlatmadı; şehirler kurdu, sınırlar çizdi, savaşlar başlattı, barışlar imzaladı, insanları kardeş ilân etti, bazılarını ise insanlığın dışına sürdü. Bir cümle, kimi zaman yaralı bir insanın başını koyabileceği güvenli bir omuz oldu; kimi zaman da bir topluluğun başına geçirilen ilmiğe dönüştü. Bu yüzden söz, yalnızca dilin meselesi değildir. Söz, ahlâkın görünür hâlidir. İnsanın neye inandığını, kimi insan saydığını, kimin acısını önemseydiğini ve kimin hayatını gözden çıkarabildiğini açığa çıkarır.

Kurucu metin yazmak, güzel kelimeleri yan yana dizmekten ibaret değildir. Kurucu metin, insanın insanla, toplumun güçle, devletin yurttaşla, çoğunluğun azınlıkla, zenginin yoksulla, yetişkinin çocukla ve insanın tabiatla ilişkisini yeniden düşünmeye çağırır metindir. Bir anayasa kadar hukukî, bir dua kadar içten, bir

vicdan kadar dikkatli olmak zorundadır. Kendisini bir topluluğun zaferine değil, farklı insanların birlikte yaşayabilme imkânına adar.

Kurucu cümle dünyayı tek renge boyamaya kalkmaz. Herkesi aynı inanca, aynı kültüre, aynı siyasî görüşe, aynı hayat biçimine çağırılmaz. İnsanların birbirine benzemedikleri hâlde birbirini öldürmeden, aşağılamadan, sömürmeden ve korkutmadan yaşayabileceği bir zemin arar. Çünkü birlikte yaşamının şartı aynılaşmak değil, farklılığın şiddete dönüşmesini engelleyecek bir ahlâk kurabilmektir.

Bu sebeple kurucu cümle, önce sahibinin iktidar arzusunu sınırlar. "Benim hakikatim var, öyleyse sen susmalısın" diyen söz kurucu değildir. O, hakikati tahakküm aracına dönüştüren buyurgan bir sestir. Hakikate inanmak, başkasının haysiyetini yok sayma yetkisi vermez. Tam tersine, insanın hakikat iddiası büyüdükçe ahlâkî sorumluluğu da büyür. Bir insan Allah adına konuştuğunu iddia ediyorsa, kelimelerinin altına herkesten daha fazla adalet, merhamet ve doğruluk yerleştirmek zorundadır.

Kurucu metin, okuyucusunu teslim almak istemez; ona güven vermek ister. İnsanı korkutarak hizaya sokmaya, utandırarak susturmaya veya kutsal kavramları kullanarak iradesini felç etmeye çalışmaz. Muhatabını küçültmeyen, onu ahlâkî bir özne kabul eden bir dil kurar. Çünkü insanı düşünemeyen, itiraz edemeyen, soru soramayan bir nesneye indirgeyen hiçbir metin, ne kadar yüce kavram kullanırsa kullansın, ahlâkî olamaz.

Bir cümlelin kurucu sayılabilmesi için yalnız dostlarımızı koruması yetmez. Bize benzemeyenleri, bizi eleştirenleri, başka bir dine inananları, hiçbir dine inanmayanları, başka bir milletin mensuplarını ve hatta kendileriyle derin bir fikir ayrılığı yaşadığımız insanları da hukuk ve haysiyet alanında tutması gerekir. Çünkü güven, yalnız yakınlar arasında kurulduğunda ahlâk değil, kabile dayanışması doğar. Ahlâk, yabancı kapıya geldiğinde başlar.

Kurucu cümle güçlüyü pohpohlamaz; onun hareket alanını sınırlar. Devlete, çoğunluğa, sermayeye, dinî otoriteye, siyasî lidere veya herhangi bir kuruma sınırsız dokunulmazlık tanımaz. Gücün kendisini iyiliğin delili saymaz. Tarih göstermiştir ki büyük zulümler çoğu zaman kötülüklerini açıkça ilân eden insanlar tarafından değil, iyiliği yalnız kendilerinin temsil ettiğine inananlar tarafından işlenmiştir. Kendini mutlak iyiliğin sahibi sayan her yapı, karşısındakini kolaylıkla mutlak kötülüğün taşıyıcısı olarak damgalar. İnsan böylece önce kelimelerle değersizleştirilir, sonra haklarından mahrum edilir, nihayet ortadan kaldırılması meşru görülür.

Bu yüzden kurucu metin, hiçbir topluluğu doğuştan masum, hiçbir topluluğu doğuştan suçlu kabul etmez.ırkı, dini, mezhebi, sınıfı, cinsiyeti, dili veya milliyeti ahlâkî üstünlüğün otomatik belgesi hâline getirmez. İnsanları kimliklerinin içine hapsedip onların tek tek eylemlerini, niyetlerini ve sorumluluklarını görünmez kılmaz. Bir insanın mensubiyeti, ona peşinen erdem kazandırmadığı gibi peşinen suç da yüklemes.

Evrensel cümle, herkesi memnun eden cümle değildir. Bazı hakikatler zalimin hoşuna gitmez. "İşkence yanlıştır" cümlesi işkencecinin itirazıyla değersizleşmez. "Çocukların aç bırakılması hiçbir siyasî hedefle savunulamaz" sözü, çıkar düzenlerini rahatsız ettiği için evrenselliğini kaybetmez. "Bir insanın haysiyeti çoğunluğun oyuna sunulamaz" hükmü, otoriterlerin öfkesini çektiğinde daha az doğru hâlde gelmez.

Evrensellik, ahlâkî uyumsuzluk değildir. Herkesin gönlünü hoş tutmak adına kötülüğü isimlendirmekten vazgeçmek, nezaket değil korkaklıktır. Kurucu cümle sert olabilir; fakat aşağılayıcı olamaz. Haksızlığı açıkça söyler; fakat haksızlık yapanı insanlık dışına sürmez. Suçu görünür kılar; fakat intikamı adalet diye pazarlamaz. Merhamet gösterir; fakat mazlumun hakkını zalimin rahatına kurban etmez.

Böyle bir metnin ilk muhatabı başkaları değil, onu yazan kişidir. Kurucu cümle önce sahibini sınırlar. Yazarı kendi çıkarına, öfkesine, kabilesine ve ayrıcalıklarına karşı hesap vermeye zorlamıyorsa, o cümle insanlığa

yöneltilmiş ahlâkî bir çağrı değil, incelikle süslenmiş bir egemenlik arzusudur. İnsanların nasıl yaşaması gerektiğini anlatmak kolaydır; aynı ölçüyü kendine uygulamak ise ahlâkın gerçek başlangıcıdır.

Bir Müslüman için söz, ayrıca ağır bir emanettir. Çünkü Müslümanın ağzından çıkan cümle, yalnız şahsî kanaat olarak işitilmez; onun inandığı dinin adalet, doğruluk ve rahmet iddiasıyla birlikte değerlendirilir. Bu nedenle Müslümanın sözü insanlara korku değil güven, kuşku değil emniyet vermelidir. Müslüman güçlü olduğunda kendisine benzemeyen insanlar tedirgin oluyorsa, ortada yalnız siyasî bir problem yoktur; ahlâkî bir iflâs vardır.

İnsan, bir Müslümanın adaletinden emin olabilmelidir. İnancı, dili, kökeni, hayat biçimi veya düşüncesi yüzünden aşağılanmayacağını bilmelidir. Müslümanın elinden ve dilinden zarar gelmeyeceğine inanabilmelidir. Çünkü güven vermeyen dindarlık, görünüşte dinî olsa bile özünde iktidar tutkusuna dönüşür.

Kurucu sözün büyüklüğü, kaç kişiyi peşinden sürüklediğiyle ölçülmez. Asıl ölçü, kaç insanın onun altında korkmadan durabildiğidir. Büyük cümle, sahibini büyüten cümle değildir; insanın haysiyetini büyüten cümledir. Dünyaya hükmetmeye çalışan söz gürültü üretir. Dünyada güven kurmaya çalışan söz ise insana bir yer açar: Düşünmek için, inanmak için, itiraz etmek için, değişmek için ve kimliğinden vazgeçmeden başkalarıyla birlikte yaşayabilmek için.

Filozof Kirpi: "Kurucu cümle, insanları önünde diz çöktüren söz değil; birbirinden korkan insanların altında güvenle durabildiği çatıdır."

II. EVRENSELLİK VE ÇOĞULLUK: FARKLI İNSANLARIN AYNI CÜMLEDE İNCİTİLMEDEN BULUŞMASI

3

Evrensel bir cümle kurmak, bütün insanları aynı kalıba dökmek değildir. Evrensellik, insanlığın büyük bir tornadan geçirilip tek renge, tek inanca, tek düşünceye ve tek hayat biçimine indirgenmesi anlamına gelmez. Böyle bir birlik, ahlâkî bir buluşma değil, farklılıkların disipline edilmesidir. İnsanlığı aynılaştırmaya çalışan her büyük proje, sonunda bazı insanları "eksik", "geri", "tehlikeli" veya "düzeltmesi gereken" varlıklar olarak görmeye başlar. Evrensel söz ise insana, kendisine benzemediği hâlde yaşama hakkı tanıyan sözdür.

İnsanlar aynı göğün altında yaşar; fakat aynı şekilde düşünmez, aynı şekilde inanmaz, aynı acıya aynı kelimelerle ağlamaz. Bir toplum ölümü ağıtla karşılar, diğeri sessizlikle. Bir kültür misafiri sofraya çağırır, bir başkası ona özel bir oda ayırır. Bir insan Tanrı'ya secde ederek yaklaşır, bir başkası Tanrı fikrine mesafeli durur, bir diğeri hakikati tabiatı, sanatta veya vicdanda arar. Bu farklılıklar, insanlığın kusuru değil, tarihî tecrübesidir. Kurucu metin, bu çeşitliliği ortadan kaldırmak yerine, çeşitliliğin birbirini yaralamadan yaşayacağı ahlâkî sınırları inşa etmelidir.

Bu sınırların ilki insan haysiyetidir. Haysiyet, bir devletin verdiği unvan değildir. Bir dinî otoritenin lütfu, bir çoğunluğun izni veya bir piyasanın satın alma gücü de değildir. İnsan, yalnız insan olduğu için haysiyet sahibidir. Bu haysiyet, zenginlik arttıkça büyümaz, yoksullukla azalmaz. Eğitimle elde edilmez, cehâletle kaybolmaz. Bir insan suç işlediğinde cezalandırılabilir; fakat aşağılanamaz, işkenceye uğratılamaz, insanlık dışına sürülemez. Ahlâk, insanın kusursuzluğunu değil, kusurlu varlığın dahi korunması gereken bir değere sahip olduğunu kabul eder.

Evrensel sözün ikinci dayanağı adalettir. Adalet, yalnız bize benzeyenler için geçerli olduğunda adalet olmaktan çıkar. Kendi cemaatimizin haksızlığını susarak geçiştirip rakibimizin küçük hatasını büyütüyorsak, hakikati savunmuyoruz; kabile çıkarını ahlâk kılıfına sokuyoruz. Bir toplum kendi ölülerine ağıt yakarken başkalarının ölülerini sayıdan ibaret görüyorsa, vicdanını millî sınırların içine hapsetmiş demektir. Bir din

mensubu yalnız kendi kutsalının korunmasını istiyor, başkasının kutsalını aşağılamayı özgürlük sayıyorsa, talep ettiği şey karşılıklı saygı değil, tek taraflı ayrıcalıktır.

Evrensel cümle tam burada sınanır: Aynı ilke düşmanımız için de geçerli midir? Kendi çocuklarımızın güvenliği için istediğimiz korumayı, başka bir toplumun çocukları için de istiyor muyuz? Kendi inancımıza yönelik hakareti reddederken başka bir inanca yapılan hakarete de karşı çıkıyor muyuz? Kendi ülkemizin işgal edilmesini zulüm sayarken başka bir ülkenin işgaline siyasî gerekçe üretiyor muyuz? Özgürlüğü iktidar bizde değilken mi seviyoruz, yoksa iktidar elimizdeyken de muhalifin hakkını koruyor muyuz?

Ahlâkın gerçek yüzü, güç dengesi değiştiğinde ortaya çıkar. Zayıfken adalet isteyen fakat güçlenince intikamı meşrulaştıran kişi, adaleti değil fırsatı beklemiştir. Baskı altında özgürlük talep edip iktidara geldiğinde eleştiriyi suç sayan hareket, özgürlüğe değil kendi sırasına inanmıştır. Kurucu metin, bu ahlâkî ikiyüzlülüğe kapı bırakmamalıdır. İlke, sahibinin çıkarına göre eğilip büküldüğünde ilke olmaktan çıkar; propaganda aracına dönüşür.

Çoğulluk, her düşüncenin aynı derecede doğru olduğunu söylemek de değildir. İnsanların farklı kanaatlere sahip olma hakkını tanımak, bütün kanaatleri ahlâkî bakımdan eşitlemek anlamına gelmez. İrkçılık bir görüş olabilir; fakat insan haysiyetini çiğnediği için korunması gereken bir masumiyet taşımaz. İşkence bir devlet politikası olabilir; fakat devlet kararı onu ahlâkî hâle getirmez. Çocukların zorla çalıştırılması bazı toplumlarda gelenekleşmiş olabilir; fakat gelenek, zulmün beraat belgesi değildir. Kadının eğitimden, mirastan, kamusal hayattan veya özgür iradesinden mahrum bırakılması kültür adına savunulamaz. Kültüre saygı, kültür içindeki her uygulamaya teslim olmak değildir.

Burada ölçü açıktır: Bir gelenek, insanın bedenini, aklını, vicdanını ve geleceğini zorla ele geçiriyorsa eleştiriye tâbidir. Hiçbir kültür, kendi içindeki güçsüzlerin sesini susturma hakkına sahip değildir. Hiçbir din yorumu, zulmü kutsallaştırdığı için dokunulmaz sayılamaz. Hiçbir ideoloji, insanı bir araç hâline getirip onu büyük hedeflerin yakıtı olarak kullanamaz. İnsanı korumayan gelenek, yalnızca eski olabilir; bu ona haklılık kazandırmaz.

Evrensel dilin başka bir tehlikesi de soyut insan sevgisidir. “Bütün insanlığı seviyorum” demek kolaydır; komşunun farklılığına tahammül etmek zordur. Uzak coğrafyalardaki acılara şiir yazıp yakındaki yoksulu görmezden gelmek, vicdanın estetik gösterisidir. İnsanlık adına büyük nutuklar atıp işçisinin ücretini geciktiren, kadının emeğini küçümseyen, çocuğun sesini bastıran veya mülteciyi aşağılayan kişi evrensel ahlâktan söz edemez. Evrensellik, gökyüzünde dolaşan büyük kavramlarda değil, gündelik ilişkilerin küçük adaletlerinde görünür.

Bir cümlelenin ahlâkî değeri, ne kadar süslü olduğundan çok, kimi koruduğunda anlaşılır. “Hepimiz kardeşiz” sözü, kardeşlik hukukuna dönüşmüyorsa içi boştur. “İnsanlık birdir” cümlesi, bazı insanların sınır kapılarında, cezaevlerinde, fabrikalarda, savaş alanlarında ve yoksul mahallelerde değersizleştirilmesini engellemiyorsa yalnız törensel bir temennidir. Kurucu söz, duygusal bir birlik görüntüsü üretmekle yetinmez; farklı insanların haklarını somut biçimde güvence altına alır.

Bu güvence, yalnız çoğunlukların iyi niyetine bırakılamaz. Çünkü çoğunluk da yanılabilir, öfkelenebilir, korkabilir ve zulmedebilir. Bir insanın yaşama hakkı oylamaya sunulamaz. Bir azınlığın inancı, çoğunluğun hoşnutsuzluğu yüzünden yasaklanamaz. Bir kişinin vicdanı, kalabalığın arzularına kurban edilemez. Ahlâk, sayının gücüne teslim edildiğinde kalabalık haklılığın yerine geçer. Oysa hakikat, oy çokluğuyla oluşmaz; adalet de alkışın şiddetiyle belirlenmez.

Bir Müslüman açısından çoğulluk, inancından vazgeçmek değildir. Kendi hakikatine bağlı kalırken başkasının hayatını, malını, inancını, onurunu ve özgürlüğünü güvence altında görmek mümkündür. Hatta bu güvence,

Müslümanın ahlâkî sorumluluğudur. İnancına güvenen kişi, başkasının varlığından korkmaz. Başkasını susturarak kendi hakikatini korumaya çalışan kişi, hakikatin gücünü değil kendi korkusunu açığa vurur.

Müslümanın sözü, kendisine benzemeyene "Sen burada emniyettesin" diyebilmesidir. Bu emniyet, bir hoşgörü lütfu değildir. Hoşgörü, güçlünün zayıfa geçici tahammülü gibi kullanılabilir. Oysa adalet, kimsenin başkasına bağışladığı bir iyilik değildir. İnsanların hakları, çoğunluğun merhametine bağlı olmamalıdır. Müslüman, adaleti kendi üstünlüğünün nişanı olarak değil, kendisini de bağlayan bir emanet olarak görmelidir.

Farklı insanların aynı cümlede buluşabilmesi için o cümlenin hiçbir kimliği putlaştırmaması gerekir. Millet önemlidir; fakat insanın üstünde değildir. Din kıymetlidir; fakat zulmün kalkanı yapılamaz. Devlet gereklidir; fakat kutsallaştırılmaz. Gelenek değerlidir; fakat hatasız değildir. Modernlik imkânlar üretir; fakat insanlığın son ve kusursuz biçimi değildir. İdeoloji bir yön gösterebilir; fakat vicdanın yerine geçemez.

Evrensel cümle, köksüz bir cümle de değildir. Kendi inanç ve kültür mirasımızdan konuşabiliriz. Merhameti Kur'ân'dan, adaleti peygamberlerin mücadelesinden, hikmeti kadim geleneklerden, insan haklarını modern hukuk tecrübesinden, tabiat sevgisini yerli kültürlerden öğrenebiliriz. Mesele, hangi kaynaktan beslendiğimiz değil, o kaynaktan çıkardığımız hükmün bütün insanların haysiyetini koruyup korumadığıdır. Bir hakikat yerel bir dilde doğabilir; fakat insanı koruduğu ölçüde evrensel bir anlam kazanır.

Kurucu metnin yapacağı iş, farklılıkları bir kazanda eritmek değildir. Her sesi kendi rengiyle korurken, kimsenin diğerini susturamayacağı bir ahlâkî düzen kurmaktır. İnsanların aynı düşünceye sahip olması gerekmez. Birbirlerinin hayatını tehdit etmeden, birbirlerinin haysiyetini zedelemekten ve birbirlerini eşit ahlâkî özne olarak tanıyarak yaşayabilmeleri yeterlidir.

5

Filozof Kirpi: "Evrensel söz, herkesi aynı renge boyayan boya değil; hiçbir rengin diğerini karartmadığı ortak ışıktır."

III. AHLÂKÎ TUTARLILIK: KENDİMİZE AYRI, BAŞKASINA AYRI HAKİKAT ÜRETMEK

Ahlâkın en büyük sınavı güzel cümleler kurmak değildir. Güzel cümleleri, çıkarımıza dokunduğu anda da savunabilmektir. İnsanların çoğu adaleti sever; yeter ki adalet kendi ayrıcalıklarına ilişmesin. Özgürlüğü savunur; yeter ki özgürlük rakibine de tanınmasın. Merhametten söz eder; yeter ki merhamet, düşman ilân ettiği kişiyi de insan olarak görmeyi gerektirmesin. Bu yüzden ahlâk, sözün ihtişamıyla değil, ilkenin herkese aynı ölçüde uygulanıp uygulanmadığıyla anlaşılır.

İnsan kendi acısını mutlak, başkasının acısını ayrıntı saymaya yatkındır. Kendi toplumunun kaybı için yas tutarken başka toplumların kaybını istatistiğe çevirebilir. Kendi inancına yönelik aşağılamayı büyük bir saldırı olarak görürken başka bir inanca yapılan hakareti önemsiz sayabilir. Kendi ülkesine yönelen şiddeti barbarlık olarak adlandırırken başka bir ülkeye uygulanan şiddeti stratejik zorunluluk diye savunabilir. Ahlâkî çelişki tam burada doğar: Aynı eyleme, failin kimliğine göre başka isimler vermeye başladığımızda.

Bir zulüm bize yapıldığında zulümse, başkasına yapıldığında da zulümdür. İşkence, failin üniformasına göre meşrûlaşmaz. Yalan, sahibinin ideolojisine göre hakikate dönüşmez. İşgal, dost bir devlet tarafından yapıldığında savunma sayılmaz. Bir çocuğun ölümü, hangi bayrağın gölgesinde gerçekleşirse gerçekleşsin insanlığın kaybıdır. Adaletin dili failin kimliğine göre değişiyorsa, ortada adalet değil, aidiyet muhasebesi vardır.

İnsanların en sık düştüğü ahlâkî tuzak, kendilerine istisna üretmeleridir. "Bizim şartlarımız farklı", "Biz mecbur kaldık", "Bizim niyetimiz iyiydi", "Bizim yaptığımız savunmaydı" gibi cümleler çoğu zaman ilkesizliğin cilâsıdır.

Elbette tarihî ve siyasî şartlar dikkate alınmalıdır; fakat şartları anlamak ile kötülüğü aklamak aynı şey değildir. İnsan kendi tarafının eylemlerini sürekli bağlamla açıklayıp rakibinin eylemlerini yalnız ahlâkî suç olarak görüyorsa, düşünmüyor, kendisini beraat ettiriyordur.

Ahlâkî tutarlılık, insanın kendi topluluğuna karşı da eleştirel olabilmesini gerektirir. Kendi milletinin, devletinin, cemaatinin, partisinin veya ailesinin yanlışını söylemek ihanet değildir. Bazen en büyük sadakat, sevdiğimiz yapının çürümmesine sessiz kalmamaktır. Kör bağlılık, hatayı görünmez kılar; görünmez kılınan hata büyür, kurumlaşır ve sonunda bütün topluluğu zehirler. Hakikati saklamak, sevginin değil korkunun belirtisidir.

Sadakat ile hakikat arasında çatışma çıktığında ahlâk, hakikatin tarafında durmayı gerektirir. Çünkü sadakat, hakikatten koptuğunda ahlâkî değerini kaybeder. Kendi grubunun yalanını koruyan kişi, aslında grubunu korumaz; onu yalana bağımlı hâle getirir. Kendi devletinin zulmünü inkâr eden kişi vatanını savunmaz; zulmün vatan adına işlenmesine izin verir. Kendi dinî çevresinin haksızlığını örtbas eden kişi dini yüceltmez; dini haksızlığın kalkanına dönüştürür.

Kurucu metin, bu sebeple sahibine ayrıcalık tanınamalıdır. Yazdığımız cümle bizi de bağlamıyorsa evrensel değildir. “Kimse aşağılanmamalıdır” diyorsak, sevmediğimiz insanlar da aşağılanmamalıdır. “İnanç özgürlüğü korunmalıdır” diyorsak, inanma kadar inanmama hakkını da korumalıyız. “Devlet hukuka bağlı olmalıdır” diyorsak, desteklediğimiz iktidar da hukukun dışında hareket edememelidir. “Şiddet reddedilmelidir” diyorsak, kendi siyasî hedefimiz için başvurulacak şiddeti de reddetmeliyiz.

Bir ilkenin ahlâkî olup olmadığını anlamak için basit fakat sert bir soru sorulabilir: Bu ilke bana karşı kullanıldığında da adil midir? Kendi lehimizeyken savunduğumuz bir kural, aleyhimize döndüğünde tahammül edilemez görünüyorsa, o kurala değil, avantajımıza bağlıyız demektir. Ahlâk, şartlara göre değişen kişisel rahatlık değildir. İlkelerin değeri, güç dengesi tersine döndüğünde belli olur.

6

İkinci soru şudur: Bu cümle sevmediğimiz insanın hakkını da koruyor mu? Sevdiğimiz insan için adalet istemek kolaydır. Bize benzeyenleri savunmak tabii bir eğilimdir. Fakat ahlâk, tabii eğilimin ötesine geçer. Rakibimizin haksız yere cezalandırılmasına karşı çıkabiliyorsak, düşmanımızın işkence görmesini reddedebiliyorsak, bize hakaret eden kişinin bile hukukî güvencelerini savunabiliyorsak ilkeye yaklaşmışız demektir.

Üçüncü soru, cümlenin bedelini kimin ödediğidir. Fedakârlığı sürekli yoksullara, sabrı sürekli mazlumlara, itaati sürekli güçsüzlere tavsiye eden söz ahlâkî değildir. Güçlüler rahat yaşarken yoksullardan kanaat isteyenler, ayrıcalıklarını erdem diliyle gizler. Savaş kararını verenler güvenli saraylarda, bedelini ödeyen çocuklar enkaz altında kalıyorsa, kullanılan büyük kelimeler cinayetin gürültüsünü örtemez. Kurucu söz, bedeli yalnız savunmasızlara ödeten düzenleri açığa çıkarmalıdır.

Ahlâkî tutarlılık, niyet ile sonuç arasındaki mesafeyi de görmeyi gerektirir. İyi niyet, kötü sonucu otomatik olarak temize çıkarmaz. Tarihte birçok baskı, “halkın iyiliği”, “dinin korunması”, “devletin bekası”, “medeniyetin yayılması” veya “gelecek nesillerin kurtuluşu” adına yapılmıştır. Yüce amaçlar, kirli araçların en eski mazeretidir. İnsan, hedefinin güzelliğine bakarak yönteminin çirkinliğini unutursa, ahlâkî siyasetin hizmetkârı hâline getirir.

Amaç ile araç arasındaki bağ koparılamaz. Adalet, adaletsiz yöntemlerle kurulamaz. Özgürlük, zorbalıkla getirilemez. Barış, toplu cezalandırmayla inşa edilemez. Hakikat, yalanla savunulamaz. Bir yöntem, ulaşmak istediğimiz değeri daha başlangıçta yok ediyorsa, başarı denilen şey yalnız yenilmiş bir ahlâkın zaferidir.

Müslüman açısından bu tutarlılık daha ağır bir sorumluluk taşır. Çünkü İslâm’ın adalet iddiası, Müslümanın kendi tarafına ayrıcalık tanımasını değil, kendi tarafını da adaletle sınamasını gerektirir. Müslüman, dindaşının

zulmünü din kardeşliği adına örtemez. Bir Müslüman devletin haksızlığını, karşısındaki gayrimüslim diye hafifletemez. Mazlumun kimliğini sormadan yanında durmak, failin kimliğine bakmadan zulmü reddetmek zorundadır.

Müslümanın adaleti, yalnız Müslümanlar arasında dolaşan kapalı bir ahlâk olamaz. Başka bir dine mensup insan da, inançsız insan da, yabancı da, muhalif de Müslümanın elinde hakkının kaybolmayacağından emin olmalıdır. Aksi hâlde din dili güven üretmek yerine korku üretir. Korku üreten dindarlık, insanları Allah'a değil, güç sahibinin insafına mahkûm eder.

Ahlâkî tutarlılık kusursuzluk iddiası değildir. İnsan yanılabilir, fikrini değiştirebilir, geçmişte savunduğu bir hükmün yanlışlığını görebilir. Tutarlılık, hiç değişmemek değil; değiştiğinde neden değiştiğini dürüstçe açıklamak, hatasını kabul etmek ve başkasından beklediği hesabı kendisi de vermektir. İlke sahibi olmak, donmak değildir. İlkesizlik, her dönüşü çıkarın emrine vermektir.

Kurucu cümle, insanı önce kendi ikiyüzlülüğüyle yüzleştirir. Başkasının kusurunu teşhir ederken kendi kusurunu gizleyen dili reddeder. Herkese ahlâk dağıtan fakat kendi davranışını denetlemeyen kibri dağıtır. Çünkü insanlığa güven verecek söz, kendisini eleştiriden muaf tutmayan sözdür. Kendi sahibini de yargılayabilen cümle, başkaları için sığınılacak bir adalet alanı kurabilir.

Filozof Kirpi: "Ahlâk, düşmanımıza verdiğimiz hükmü dostumuza da verebildiğimiz yerde başlar; gerisi çoğu zaman kabile menfaatinin süslü hitabetidir."

IV. MÜSLÜMANIN SÖZÜ: EMANET, ADALET, MERHAMET VE GÜVEN

7

Müslümanın sözü, yalnız ağızdan çıkan bir ses değildir; taşıdığı inancın insanlar önündeki imtihanıdır. Bir Müslüman konuştuğunda, muhatabı yalnız o kişinin karakteriyle karşılaşmaz; İslâm'ın adalet, merhamet, doğruluk ve emanet iddiasını da o sözün içinden okumaya başlar. Bu sebeple Müslümanın dili, sıradan bir iletişim aracı sayılamaz. Söylenen her cümle, inancın ahlâkî itibarına ya güven kazandırır ya da o itibarı aşındırır.

Dindarlığın en görünür tarafı çoğu zaman ibadetlerdir; fakat insanlar bir Müslümanın inancını önce onun sözünde, alışverişinde, öfkesinde, iktidarla ilişkisinde ve kendisine benzemeyen insanlara karşı tavrında hisseder. Namaz kılan fakat yalan söyleyen, oruç tutan fakat emeği sömüren, kutsal kelimeler kullanan fakat muhalifini aşağılayan insan, kendi dindarlığını kendi diliyle boşa çıkarır. Çünkü ahlâk, yalnız insanın Allah'a yönelişinde değil, Allah'ın kullarına nasıl davrandığında da görünür.

Müslümanın sözü her şeyden önce doğru olmalıdır. Doğruluk, yalnız açıkça yalan söylememekle sınırlı değildir. Bir olayın işine gelen kısmını anlatıp geri kalanını saklamak, rakibinin sözünü bağlamından koparmak, şüpheyi kesin bilgi gibi sunmak, bir insanı kalabalığın önünde delilsiz biçimde suçlamak ve kendi tarafının yanlışını örtmek de hakikate ihanettir. Yalan bazen çıplak gelir, bazen dinî bir kavramın, siyasî bir sloganın veya millî bir heyecanın arkasına saklanır.

Müslüman, doğruyu yalnız rakibine karşı kullanacağı bir silâh gibi görmemelidir. Hakikat, başkasının kusurunu teşhir etmek için sevilen fakat kendi kusurumuza yaklaştığında susturulan bir araç olamaz. Kendi cemaatinin, partisinin, devletin, ailesinin veya dinî önderinin yanlışını gizleyen insan, sadakat gösterdiğini sanabilir; gerçekte hakikatin haysiyetini zedelemektedir. İnsanı korumak adına yalan söylemek, zamanla yalanı korumak adına insanları feda etmeye dönüşür.

Söz aynı zamanda emanettir. İnsanların korkuları, sırları, zayıflıkları, inançları ve umutları konuşanın elinde birer emanet hâline gelir. Bir din adamının insanların ölüm korkusunu kullanarak nüfuz kazanması, bir

siyasetçinin kutsal değerleri oy devşirme aracına çevirmesi, bir yazarın toplumun yaralarını kendi şöhretinin hammaddesi yapması emanete ihanettir. Müslümanın dili, insanın en hassas yerlerine dokunurken daha dikkatli olmalıdır; çünkü kutsal adına söylenen söz, sıradan bir yalandan daha derin yaralar açabilir.

Allah adına konuşma iddiası, insana sınırsız yetki vermez; tam tersine, ona daha ağır bir mesuliyet yükler. Hiç kimse kendi yorumunu mutlaklaştırıp başkasının vicdanını ele geçiremez. Bir insanın dinî otorite sahibi olması, onun yanılmaz olduğu anlamına gelmez. Bir yorumun çok eski olması da adaletsiz sonuçlarını dokunulmaz kılmaz. Gelenek kıymetlidir; fakat gelenek içinde birikmiş her hüküm, her uygulama ve her iktidar ilişkisi hakikatin kendisi sayılamaz.

Müslümanın sözündeki ikinci büyük ölçü adalettir. Adalet, dindaşa tanınan ayrıcalık değildir. Bir Müslümanın, Müslüman olmayana karşı da hakkı gözetmesi; sevmediği insanın hukukunu da koruması; kendi toplumunun hatasını açıkça söyleyebilmesi gerekir. Adalet failin kimliğine bakarak yön değiştirdiğinde, din kabile ahlâkının süslü perdesine dönüşür.

Bir Müslüman, kendi ülkesinin yaptığı haksızlığı başka bir devletin yaptığı haksızlıktan daha hafif göremez. Kendi mezhebinden olan zalime sessiz kalıp başka mezhepten olan zalime öfke kusamaz. Kendi cemaatinden birinin yalanını "hikmet", rakibinin eksik sözünü "ihanet" diye adlandıramaz. Böyle bir dilde ölçü hakikat değil, aidiyettir. Aidiyet ahlâkın önüne geçtiğinde insan, Allah'ın adını kendi grubunun bayrağına iliştirir ve yaptığı her şeyi meşrû görmeye başlar.

Müslümanın adaletinden yalnız Müslümanlar emin olmamalıdır. Hristiyan, Yahudi, Hindu, Budist, ateist, deist, agnostik veya başka bir inanca mensup insan da Müslümanın elinde hakkının kaybolmayacağını bilmelidir. Onun malı, canı, itibarı, ibadethânesi, düşüncesi ve vicdanı güven altında olmalıdır. Müslüman güçlü olduğunda başkaları korkuyorsa, burada yalnız siyasî bir sorun yoktur; İslâm adına taşınan ahlâkî iddianın da ağır biçimde yaralandığı bir durum vardır.

Bir insan, Müslümanın bulunduğu yerde kendisini daha güvende hissetmelidir. Kapısının zorla açılmayacağını, inancının aşağılanmayacağını, çocuğunun tehdit edilmeyeceğini, emeğinin gasp edilmeyeceğini ve farklılığı yüzünden ikinci sınıf sayılmayacağını bilmelidir. Müslümanlığın toplumsal karşılığı korkuysa, orada dindarlık görünür hâle gelmiş fakat ahlâk geri çekilmiş demektir.

Müslümanın sözündeki üçüncü büyük ölçü merhamettir. Merhamet, gerçeği saklayan bir duygusallık veya suçu cezasız bırakma çağrısı değildir. Merhamet, insanı yaptığı hataya bütünüyle indirgememektir. Suçu mahkûm ederken suçluyu insanlık dışına sürmemek, öfkeyi intikama dönüştürmemek ve güçsüzün acısını küçümsememektir. Adalet ile merhamet birbirinin düşmanı değildir; merhametsiz adalet sertliğe, adaletsiz merhamet ise güçlünün rahatına hizmet eder.

Din dili merhametini kaybettiğinde kolayca tehdit diline dönüşür. İnsanlar sürekli cehennemle, lânetle, dışlanmayla ve aşağılanmayla terbiye edilmeye çalışılır. Böyle bir dil, kalbi uyandırmaz; korkuyu örgütler. İnancı derinleştirmez; itaat üretir. İnsanları Allah'a yaklaştırmaz; Allah adına konuştuğunu iddia edenlerin iktidarına bağımlı kılar.

Müslümanın öfkesi bile ahlâkî sınırlara tâbi olmalıdır. Haksızlık karşısında öfke duyulabilir; hattâ bazı zamanlarda öfkelenmemek vicdan eksikliğidir. Fakat öfke, iftiraya, aşağılamaya ve toplu suçlamaya dönüşmemelidir. Bir kişinin suçundan bütün bir topluluk sorumlu tutulamaz. Bir grubun bazı mensuplarının hataları, o kimliğe mensup herkesin haysiyetini hedef alma izni vermez. Ahlâk, öfkenin yönünü ve dozunu da denetler.

Müslümanın dili çocuğa karşı ayrıca dikkatli olmalıdır. Çocuk, dinî korkuların, siyasî hesapların ve yetişkin öfkelerinin taşıyıcısı yapılamaz. Ona dünyayı yalnız düşmanlar ve tehditler üzerinden anlatmak, ruhunu

erken yaşta kuşatmaktır. Çocuğun sorusu susturulmamalı, merakı günah gibi gösterilmemeli, korkusu terbiye aracı yapılmamalıdır. Bir inanç, çocuğun aklından korkuyorsa, kendi hakikatinden emin değildir.

Kadına yönelen dil de Müslümanın ahlâkî sınavlarından biridir. Kadını sürekli fitne, tehlike, ayartı veya denetlenmesi gereken bir beden olarak gören söylem, erkeğin ahlâkî sorumluluğunu görünmez kılar. Kadının haysiyeti, erkeğin onayına veya korumasına bağlı değildir. Müslümanın sözü kadını susturan, küçülten ve hayatını başkasının iradesine teslim eden bir dil kuramaz. Ahlâk, insanın cinsiyetinden önce haysiyetini görür.

Yoksula sabır tavsiye eden fakat zenginin israfını eleştirmeyen din dili de güven üretemez. İşçiye kanaat, işverene sınırsız kazanç; halka fedakârlık, yöneticilere ihtişam; mazluma tevekkül, zalime suskunluk öneren söylem, dinin kavramlarını ayrıcalığın hizmetine verir. Müslümanın sözü, yoksulun acısını metafizik bir teselliye geçiştirmemeli; haksız düzeni de isimlendirmelidir.

Emanet, adalet ve merhametin birleştiği yerde güven doğar. Güven, güzel sözlerle talep edilemez; tutarlı davranışlarla kazanılır. İnsanlar Müslümanın sözünün arkasında gizli bir hesap olmadığını, verdiği sözü çıkarı değiştiğinde bozmayacağını ve gücü eline geçirdiğinde ölçülerini terk etmeyeceğini görmelidir. Güven, dindarlığın reklâmı değil, ahlâkının meyvesidir.

Bir Müslüman, dünyaya önce "Bana inan" demek zorunda değildir. Önce "Benden korkma" diyebilmelidir. İnsanların inançlarını değiştirmeden de haklarını koruyacağını, kendisine katılmasalar da haysiyetlerini savunacağını ve kendisini eleştirseler bile onlara zulmetmeyeceğini gösterebilmelidir. Böyle bir güven kurulmadan yapılan din çağırısı, ahlâkî zemini eksik bir davettir.

Müslümanın sözünün büyüklüğü, ne kadar yüksek sesle söylendiğinde değil; ne kadar farklı insanın o sözün altında kendisini emniyette hissettiğinde anlaşılır. Din, insanlara karşı üstünlük belgesi hâline geldiğinde ruhunu kaybeder. İnanç, insanın kibriyle birleştiğinde kutsal kelimeler tahakküm aracına dönüşür. Oysa Müslümanın dili, kendisine benzemeyen insanı bile dünyada yalnız bırakmayan bir emaneti taşımalıdır.

Filozof Kirpi: "Müslümanın sözü, yalnız kardeşine yol gösteren bir kandil değil; yabancının gecesinde de korkuyu azaltan bir emniyet ışığı olmalıdır."

V. İNSANLIĞIN ORTAK ÇATISI: ALTINDA HERKESİN GÜVENLE DURABİLECEĞİ METİN

Kurucu metin, yalnız bugünün insanına hitap etmez; henüz doğmamış olanların dünyadaki payını da gözetir. Bir metin, kendi çağının korkularını, ihtiraslarını ve siyasî öfkelerini aşabildiği ölçüde kurucudur. Yalnız mevcut iktidar ilişkilerini meşrûlaştıran, kendi topluluğunun çıkarlarını yücelten veya karşıtlarını etkisizleştirmek için ahlâk dili kullanan metinler kalıcı olamaz. Onlar bir dönemin ihtiyaçlarına cevap verebilir; fakat insanlığın ortak vicdanında barınamaz.

İnsanlığın ortak çatısı, herkesi aynı düşünceye çağıran bir ideoloji olmayacaktır. O çatı, farklı düşüncelerin birbirini yok etmeden var olabileceği bir emniyet alanıdır. İnsan orada inancıyla, inançsızlığıyla, diliyle, kültürüyle, cinsiyetiyle, tarihiyle ve itirazlarıyla bulunabilir. Ondan kendi kimliğini kapıda bırakması istenmez. Yalnızca başka insanların da aynı çatı altında yaşama hakkını kabul etmesi beklenir.

Bu çatının ilk direği insan haysiyetidir. Hiçbir devlet, dinî otorite, millet, sınıf, piyasa veya ideoloji insandan daha değerli kabul edilemez. Kurumlar insanı korumak için vardır; insan kurumların devamı uğruna feda edilecek bir malzeme değildir. Bir devlet kendi yurttaşını eziyorsa, güçlü olabilir; fakat meşrû değildir. Bir ekonomi büyürken insanları yoksulluk ve umutsuzluk içinde bırakıyorsa, başarılı sayılamaz. Bir dinî yapı kendi mensuplarının vicdanını susturuyorsa, kutsal kelimeler kullanması onu ahlâkî kılmaz.

İkinci direk adalettir. Adalet, çoğunluğun keyfine, yöneticinin insafına veya zenginin yardımseverliğine bırakılamaz. Bir insanın hakkı, başkalarının onu sevip sevmemesine bağlı olmamalıdır. Yasalar dostu koruyup düşmanı cezalandıran araçlara dönüştüğünde hukuk çöker. Mahkemeler gücün gölgesinde karar verdiğinde, adalet binasının duvarları ayakta kalsa bile içi boşalmıştır. Kurucu metin, güçlüye sınırsız yetki değil, hesap verme yükümlülüğü getirir.

Üçüncü direk doğruluktur. Hakikat, hiçbir iktidarın mülkü değildir. Devletin söylediği her şey doğru olmadığı gibi, muhalefetin söylediği her şey de hakikat sayılamaz. Din adına konuşmak, sözü yanılmaz hâle getirmez. Bilimsel unvan, insanı hatadan korumaz. Kalabalıkların inanması, bir yalanı doğruya dönüştürmez. Kurucu metin, kendi sahibinin yanlışını da görünür kılabilecek kadar cesur olmalıdır.

Dördüncü direk özgürlüktür. Özgürlük, yalnız bizim gibi düşünenlerin rahatça konuşabilmesi değildir. Muhalefin, yabancıların, azınlığın ve inançsızın da korkmadan yaşayabilmesidir. İnsan inanma, inanmama, inancını değiştirme, soru sorma ve itiraz etme hakkına sahip olmalıdır. Vicdanın kapısına polis dikilemez. Zihinler kanunla, tehditlerle veya kutsal korkularla ele geçirilemez.

Beşinci direk merhamettir. İnsan yalnız hakkı olan bir varlık değil, kırılabilen bir varlıktır. Her hukuk düzeni, insanın yarasını, yalnızlığını, yoksulluğunu ve çaresizliğini de görebilmelidir. Merhamet, adaletin yerine geçmez; adaletin insan yüzünü korur. Suçu cezalandırırken insanı yok etmemeyi, güçsüzün sesini duyarken onun haysiyetini incitmemeyi öğretir.

Bu ortak çatının altında çocukların yeri en merkezi yerde olmalıdır. Bir toplumun ahlâkı, çocuklarına nasıl davrandığından anlaşılır. Çocuklar savaşların, ideolojik hesapların, dinî kavgaların ve ekonomik krizlerin bedelini ödememelidir. Onların bedeni propaganda afişine, zihni doktrin deposuna, geleceği yetişkinlerin hırslarına dönüştürülemez. Aç bırakılan, korkutulan, susturulan veya eğitimsiz bırakılan her çocuk, insanlığın kurucu sözündeki bir çatlağı gösterir.

Kadının haysiyeti de herhangi bir kültürel pazarlığın konusu olamaz. Kadının hayatı, erkeğin iznine, ailenin namus anlayışına veya toplumun ahlâk nöbetçiliğine teslim edilemez. İnsanlık, kadınların bedenini denetleyerek erdemli olmaz. Kadının düşüncesini, emeğini ve iradesini tanımayan hiçbir düzen ahlâkî bütünlük iddiasında bulunamaz.

Yoksulluk da kader diye geçirilemez. Bazılarının sınırsız tükettiği, bazılarının temel ihtiyaçlarını karşılayamadığı bir dünyada ahlâk yalnız kişisel iyi niyete indirgenemez. İnsanı aç bırakan düzen, ona sabır öğüdü vererek beraat edemez. Kurucu metin, yoksulu merhamet nesnesi değil, hakkı gasbedilmiş bir insan olarak görmelidir. Sadaka, adaletin yerine geçirildiğinde eşitsizliği sürdürmenin zarf aracına dönüşebilir.

Tabiat da bu çatının dışında bırakılamaz. İnsan, dünyanın sahibi değil, geçici emanetçisidir. Ormanlar yalnız kereste, nehirler yalnız enerji, hayvanlar yalnız tüketim ve toprak yalnız rant olarak görülemez. Gelecek kuşakların hakkını tüketen kalkınma, ilerleme değildir. Tabiatı öldürerek zenginleşen insan, sonunda kendi hayatının zeminini yok eder.

Kurucu söz, savaş karşısında da açık olmalıdır. Savaş, insanlığın kaçınılmaz kaderi gibi sunulamaz. Devletlerin ihtirasları, çocukların ölümüyle savunulamaz. Bir toplumun güvenliği, başka bir toplumun bütünüyle güvensizliğe mahkûm edilmesi üzerine kurulamaz. Barış, silâhların geçici olarak susması değil; insanların korkmadan yaşayabildiği adil bir düzenin kurulmasıdır.

Böyle bir metnin dili ne soğuk bir hukuk diliyle sınırlı kalmalı ne de belirsiz bir şiirselliğe sığınmalıdır. Açık, cesur, merhametli ve ölçülü olmalıdır. Zulmü adıyla çağırmalı; fakat insanı bütünüyle yok eden bir nefret üretmemelidir. İnançlı olabilir; fakat inancı üstünlük belgesi yapmamalıdır. Kendi köklerinden beslenebilir; fakat kendi kültürünü insanlığın tek ölçüsü gibi sunmamalıdır.

Bir Müslüman için bu ortak çatıyı kurmak, inancını terk etmek anlamına gelmez. Tam tersine, inancının adalet ve emanet iddiasını insanlık önünde sınamaktır. Müslüman, hakikatin sahibi gibi değil, hakikatin sorumlusu gibi konuşmalıdır. İnsanları kendi kimliğine çağırmadan önce onların canını, malını, vicdanını ve haysiyetini güvence altında tutmalıdır.

Müslümanın varlığı, kendisine benzemeyen insanlarda korku uyandırmamalıdır. İnsanlar onun bulunduğu yerde haksızlığa uğramayacaklarını, yalanla mahkûm edilmeyeceklerini ve güçsüz oldukları için ezilmeyeceklerini bilmelidir. Bir Müslüman, dünyaya yalnız "Benim inancım doğrudur" demekle yetinemez; "Benim elimde senin hakkın kaybolmayacaktır" diyebilmelidir.

Kurucu cümle, yazıldığı kâğıtta değil, insan ilişkilerinde tamamlanır. Adaletle yaşamayan birinin adalet üzerine yazdığı metin eksiktir. Güçsüze sert, güçlüye yumuşak davranan kişinin evrensel ahlâk iddiası inandırıcı değildir. İnsanlığa güven vermek isteyen söz, önce kendi sahibinin nefsinin, çıkarının ve iktidar arzusunu sınırlandırmalıdır.

Bizim aradığımız cümle, insanları tek bir safta toplamaya çalışan savaş çağrısı değildir. Birbirine benzemeyenlerin birbirinden korkmadan yaşayabileceği bir ahlâk davetidir. Hiçbir insanın adı, dili, dini, teni, cinsiyeti, ülkesi veya yoksulluğu ona karşı suç deliline dönüşmemelidir. Hiçbir çocuk yetişkinlerin ihtirasları uğruna karanlığa terk edilmemelidir. Hiçbir insan, düşüncesi yüzünden haysiyetinden mahrum bırakılmamalıdır.

Büyük söz, kalabalıkları peşinden sürükleyen söz değildir. Büyük söz, arkasında kimseyi ezmeden yürüyebilen sözdür. Kurucu metin, insanları kendi önünde eğilmeye çağırmaz; insanın insana karşı dikleşen kibrini eğmeye çalışır. Dünyayı tek bir merkeze bağlamaz; farklı insanların ortak adalet etrafında buluşacağı bir vicdan alanı açar.

Filozof Kirpi: "İnsanlığın ortak çatısı, herkesi bize benzeten bir kubbe değil; hiç kimsenin kimliği yüzünden yağmur altında bırakılmadığı ahlâkî bir sığınaktır."